

Уводная лекцыя.

План.

1. Вызначэнне тэрміну “рэлігія”.
2. Паходжанне рэлігіі. Нувуковыя падыходы да пытання.
3. Рысы рэлігіі.
4. Функцыі рэлігіі.
5. Класіфікацыя рэлігій.

Літаратура

1. Мифы народов мира. Энциклопедия. В 2 т. – М., 1987-1988.
2. Народы и религии мира: Энциклопедия. – М., 1998.
3. Анисимов А.Ф. Этапы развития первобытной религии. – М., 1967

1. Вызначэнне тэрміну “рэлігія”.

Рэлігія – асобая форма ўспрымання свету, абумоўленая верай у звышнатуральнае, якая ўключае ў сябе звод маральных нормаў і тыпаў паводзінаў, абрадаў, культавых дзеянняў і аб'яднанне людзей у арганізацыі (царква, рэлігійная суполка) .

Іншыя вызначэнні рэлігіі.

– адна з формаў грамадскай свядомасці; сукупнасць духоўных уяўленняў, якія засноўваюцца на веры ў звышнатуральныя сілы і істоты (багоў, духаў), якія з'яўляюцца прадметам пакланення.

– арганізаванае пакланенне вышэйшым сілам. Рэлігія не толькі ўяўляе сабою веру ў існаванне вышэйшых сіл, але ўсталёўвае асаблівыя адносіны да гэтых сілам: яна ёсць, такім чынам, вядомая дзейнасць волі, накіраваная да гэтых сілах.

– пакланенне звышнатуральным сілам і істотам, якія надаюць сусвету сэнс і форму .

2. Паходжанне рэлігіі. Нувуковыя падыходы да пытання.

Існуе некалькі пунктаў гледжання на паходжанне слова «рэлігія» (ад лац. Religio – сумленнасць, набожнасць, глыбокая павага, пашана да, святасць, богаслужэнне і інш.)

Так, знакаміты рымскі араатар, пісьменнік і палітычны дзеяч I ст. да н. э. Цыцэрон лічыў, што яно з'яўляецца вытворным ад лацінскага дзеяслова relegere (зноў збіраць, зноў абмяркоўваць, зноў абдумваць, адкладаць на асаблівае ўжыванне) , што ў пераносным сэнсе азначае «схіляцца» або «ставіцца да чаго-небудзь з асаблівай увагай, пашанаю» . Адсюль сутнасць рэлігіі Цыцэрон бачыў у страху перад вышэйшымі сіламі.

Вядомы заходні хрысціянскі пісьменнік і прамоўца Лактанцый лічыў, што тэрмін «рэлігія» паходзіць ад лацінскага дзеяслова religare, які азначае звязваць, злучаць. Таму і рэлігію ён вызначаў як саюз набожнасці чалавека з Богам. Падобным жа чынам разумеў істота рэлігіі і блажэнны Аўгустын, хоць ён лічыў, што слова «рэлігія» адбылося ад дзеяслова religere, гэта значыць ўз'ядноўваўся, і сама рэлігія азначае ўз'яднанне, аднаўленне калісьці згубленага саюза паміж чалавекам і Богам.

Паходжанне рэлігіі.

Першыя рысы рэлігійных вераванняў сустракаюцца яшчэ ў неандрэртальцаў. 1) Наяўнасць пахавальнага рытуала. 2) Наскальнае мастацтва.

Але як і чаму з'явілася рэлігія? Адказ на гэтае пытанне пачалі шукаць яшчэ ў перыяд антычнасці.

Так, старажытнагрэцкі філосаф Анаксагор (500-428 гг. да н. э.), сцвярджаў, што багі ствараюцца людзьмі па сваім уласным вобразе і падабенству. Іншыя антычныя філосафы таксама ўжывалі да даследавання рацыяналістычны падыход, сцвярджаючы, што ў аснове пакланення багам ляжыць страх перад з'явамі прыроды, напрыклад перад штармамі і землятрусамі.

Раннія хрысціянскія мысляры, напрыклад Тэртуліян (III ст.), вельмі непрыязна ставіліся да спробаў рацыянальна даследаваць рэлігію, сцвярджаючы прыярытэт веры над розумам: «веру, каб разумець». Такая пазіцыя была пануючай на працягу стагоддзяў. Яна не дазваляла навукова даследаваць рэлігію і пісаць яе гісторыю. І толькі ў эпоху схаластыкі (сукупнасць рэлігійна-філасофскіх вучэнняў, што існавалі ў Заходняй Еўропе ў IX-XIV стст.) былі зробленыя крокі да ліквідацыі падобных крайнасцяў і ўзнікае больш збалансаваны пункт гледжання на рэлігію.

Сярэднявечная тэалогія ўспрымала рэлігію як адкрыццё, якое дадзена людзям ад Бога ў якасці адзінага сродкі выратавання і адкуплення першароднага граху. Сродкам спасціжэння гэтага адкрыцця ў сярэднявечнага філосафа і пісьменніка П'ера Абеляра (1079-1142) стала не сляпая вера, а розум: «разумею, каб верыць». Для таго каб паверыць у тое, што хрысціянства з'яўляецца адзінай абсалютнай ісцінай, неабходна падысці з пазіцыі рацыянальнасці да аналізу яго пастулатаў, выявіць перавага яго палажэнняў перад сцвярджэннямі іншых рэлігій (у першую чаргу іудаізма і іслама).

Найбольш разгорнутае тлумачэнне ўзнікнення рэлігіі выкладзена ў працах французскага асветніка Поля-Анры Гольбаха (1723-1789). Паводле яго сцвярджэння, псіхалагічная аснова існавання рэлігіі складзена ў пачуцці страху і турботы, ўласцівае чалавеку ў сілу яго прыроды. Па меры знікнення гэтага страху ў працэсе развіцця пазнавальных здольнасцяў чалавека неабходнасць у рэлігіі паступова адпадае.

Наступным этапам вывучэння гісторыі рэлігіі стала ўзнікненне навуковых школ, якія паспрабавалі прадставіць розныя пункты гледжання на прыроду, механізм ўзнікнення і развіцця рэлігійных поглядаў.

Міфалагічная канцэпцыя (М. Мюлер)

Першая з навуковых канцэпцый паходжання рэлігіі ўзнікла ў першай палове XIX ст. ў асяроддзі нямецкіх філолагаў, самым яркім прадстаўніком якіх быў Макс Мюлер (1823-1900). Выбітны даследчык санскрыту і індыйскай культуры, ён падышоў да праблемы рэлігіі з лінгвістычнай боку, адштурхваючыся ад вывучэння класічных рэлігійных тэкстаў Старажытнай Індыі, большую частку якіх ён сам упершыню пераклаў на нямецкую мову і тым самым зрабіў здабыткам еўрапейскай культуры. Рэлігійнасць, на думку Мюлера, адбываецца не з пачуцця боскага адкрыцця (як тлумачыла рэлігію хрысціянская тэалогія), а служыць адным з праяў пачуццёвага вопыту, які чалавек атрымлівае ў працэсе непасрэднага сутыкнення з рэчаіснасцю. Менавіта з дапамогай пачуццяў той, хто спазнае суб'ект атрымлівае ўяўленне пра навакольны свет, які складаецца з прадметаў дваякага роду. Адны з гэтых прадметаў лёгка дасягальныя і даступныя звычайным чалавечым пачуццям (дотыку, нюху, слыху і г.д.). Іншыя даступныя якому-небудзь аднаму пачуццю, але застаюцца недасягальнымі для ўсіх астатніх. Напрыклад, Сонца, Месяц і зоркі становяцца здабыткам чалавечага мыслення з дапамогай гледжання, але дакрануцца да іх немагчыма, таму іх недаступнасць ўнушыла першабытнаму чалавеку ўяўленне аб недасяжным і бясконцых, што ў выніку і прывяло да з'яўлення ідэі Бога. Вобразнасць, першапачаткова уласцівая чалавечаму мыслення, выяўляецца ў тым, што ідэя Бога не з'яўляецца чыстай абстракцыяй, а заўсёды існуе ў выглядзе канкрэтных рэчаў або з'яў. Сонца першапачаткова не з'яўлялася богам, а толькі сімвалізавала ідэю боскасці, але потым метафарычна прырода параўнання апынулася забытая і чалавек стаў лічыць Сонца Богам.

Матэрыялістычная канцэпцыя (К. Маркс, Ф. Энгельс).

Іншымі германскімі даследчыкамі, якія ўнеслі свой уклад у даследаванне праблемы паходжання і функцыянавання рэлігіі, сталі Карл Маркс (1818-1883) і Фрыдрых Энгельс (1821-1893). Узнікае рэлігія з-за бездапаможнасці першабытнага чалавека перад стыхіямі. І ён пачынае абагаўляць іх з мэтай задобрыць. Асаблівасцю падыходу Маркса да рэлігіі стала прызнанне сацыяльнай прыроды гэтага феномену, яго ўключанасці ў сістэму не проста сацыяльных, але сацыяльна-эканамічных адносін. Спецыфіка рэлігіі спароджаная тым, што яна з'яўляецца прадуктам пэўных сацыяльных умоў, якія «праграмуюць» формы рэлігійнасці, іх структуру і ролю ў грамадстве. Акрамя таго, сацыяльная прырода рэлігіі заключаецца ў той функцыі, якую яна выконвае ў грамадстве, абслугоўваючы інтарэсы пануючага класа і захоўваючы ў беспярэчны догмах пастулат аб нераўнапраўнага становішча класа гаспадароў і класа рабоў. Любая рэлігія, на думку Маркса, выпрацоўваецца ўрадавымі коламі з мэтай падпарадкавання сабе астатніх сацыяльных груп, што дазваляе забяспечыць больш тонкае і эфектыўнае ўздзеянне на людзей. На змену першабытнаму гвалту, прыходзяць рэлігійныя пастулаты, якія затуляюць сапраўдныя матывы ўлады заслонай рэлігійных і маральных нормаў.

Анімістычныя канцэпцыя (Э.Б. Тайлор)

Другая палова XIX ст. у рэлігізнаўстве прайшла пад безумоўным дамінаваннем так званай анімістычнай паходжання рэлігіі, чаму нямала спрыялі бліскуча напісаныя і энцыклапедычна падрабязныя працы яе заснавальніка – англійскага антраполога Эдуарда Барнета Тайлора (1832-1917). Ключавым паняццем сваёй версіі паходжання рэлігіі англійская даследчык зрабіў тэрмін «анімэ» (ад лац. Anima, animus – душа, дух), што і дало назву яго тэорыі ў цэлым. Менавіта анімізм (веру ў наяўнасць душы як у чалавека, так і ў неадушаўлёных прадметаў) Тайлор лічыць зыходнай стадыяй фарміравання рэлігіі, з якой пасля развіліся астатнія, больш складаныя формы. У сваёй працы «Першабытная культура» ён фіксуе дзве перадумовы, з якіх ён зыходзіць пры разглядзе пытання зараджэння рэлігіі:

Падрабязна прааналізаваўшы багаты матэрыял, прадстаўлены міфамі народаў Азіі, Еўропы, Афрыкі і Амерыкі, Тайлор прыходзіць да высновы, што першабытны чалавек імкнуўся рацыянальна растлумачыць тыя феномены, з якімі ён сутыкаецца ў сваёй паўсядзённым жыцці, у першую чаргу смерць і сон. Назіранне сноў без адпаведнага перамяшчэння цела ў прасторы прывяло чалавека да здагадкі аб тым, што разам з фізічнай абалонкай існуе і абалонка духоўная – душа, якая звязаная са сваім матэрыяльным носбітам не надта трывалымі вузамі. Па крайняй меры, яна можа аддзяляцца ад цела – альбо часова (падчас сноў), альбо назаўжды (канчатковае аддзяленне душы ад цела і з'яўляецца смерцю).

Тэорыя прамонотэізма (Э. Лэнг, В. Шміт)

Брытанскі філолаг Эндру Лэнг (1844-1912) стаў адным з тых нешматлікіх людзей, якіх не задаволіла пануючая ў той час анімістычная канцэпцыя зараджэння рэлігіі, і хто спрабаваў знайсці іншае тлумачэнне для існуючай разнастайнасці рэлігій і рэлігійных праяў. Веру ў наяўнасць адзінага бога можна растлумачыць рацыянальным заключэннем першабытнага чалавека, згодна з якім навакольны свет, не зьяўляючыся прадуктам чалавечых прац, створаны звышнатуральным істотай. Упэўненасць анімізм ў тым, што душа (дух) стала правобразам бога, Лэнг абвяргае з дапамогай фактаў з міфалогіі прымітыўных народаў Акіаніі, якія сведчаць, што бог ўспрымаецца не як дух, а як рэальная чалавекападобная істота.

Актыўным прадаўжальнікам тэорыі прамонотэізма стаў аўстрыйскі сьвятар і даследчык прымітыўнай рэлігіі Вільгельм Шміт (1868-1954), які прысвяціў абгрунтаванню гэтай ідэі 12 тамоў сваёй працы «Паходжанне ідэі бога» (1912-1955). Адштурхваючыся ад дадзеных антрапалагічных даследаванняў, Шміт сцвярджаў, што найбольш прымітыўнымі з'яўляюцца народы, у якіх адсутнічае земляробства і жывёлагадоўля. Да такіх народаў ён адносіў пігмеяў Афрыкі, абарыгенаў Аўстраліі, насельнікаў Андаманскіх выспаў і жыхароў Крайняй Поўначы – эскімосаў. Нягледзячы на тое што даследчыкам не ўдалося зафіксаваць у гэтых плямёнаў наяўнасці якіх-небудзь анімістычных, татэмістычных або фетышысцкіх вераванняў, вера ў адзінага бога аказваецца ўласцівай гэтым малалікім

народам, што пацвярджае наяўнасць у іх развіцці праманатэістычнай стадыі, якая апынулася пераадоленая ў далейшым астатнімі народамі.

Прэанімістычная канцэпцыя (Дж. Фрэзер, Р. Марэт).

Р. Марэт, не адмаўляючы значнасці веры ў, лічыў, што сама патрэба ў рацыянальным тлумачэнні свету не з'яўляецца першаснай, паколькі не ідэі выяўляюцца ў адпаведных дзеяннях і рытуалах, а дзеянні спараджаюць ідэі. Рэлігія нараджаецца як эмацыйны водгук на тое, што адбываецца ў прыродным або сацыяльным свеце, які выражўся першапачаткова з дапамогай псіхаматорных дзеянняў – рытуальных рухаў ці танцаў.

Іншае тлумачэнне паходжання магічных з'яў было прапанавана Дж. Фрэзерам, які менавіта магію лічыў найбольш прымітыўнай формай рэлігіі, папярэдняя ўзнікненню досыць рацыянальных анімістычных поглядаў. Будучы бліскучым даследчыкам і надзвычай працавітым чалавекам, гэты англійская антраполог атрымаў сусветную вядомасць дзякуючы працы «Залатая галіна» (1911-1915), якая да гэтага часу лічыцца адным з класічных прац па гісторыі рэлігіі.

Псіхааналітычная канцэпцыя (З. Фрэйд, К.Г. Юнг)

Псіхааналіз, які стаў адной з ключавых тэорый у гуманітарных навуках ў XX ст., здолеў праявіць сябе і ў даследаванні рэлігіі, прапанаваўшы вельмі арыгінальную трактоўку яе ўзнікнення. Заснавальнік псіхааналітычнага метаду Зігмунд Фрэйд (1856-1938) быў практыкуючым лекарам-псіхіятрам, таму яго канцэпцыя вырасла з назіранняў за хворымі і пераносу вопыту лячэння асобных нервовых і псіхічных захворвання на шырокае кола праблем, адной з якіх і стала праблема ўзнікнення рэлігіі, якая разбіраецца ім у працы «Татэм і табу» (1913).

На першабытнай стадыі існавання чалавецтва паўстала сітуацыя, калі правадыр арды прысвоіў сабе пераважнае права на ўсіх жанчын арды, за што быў забіты сваімі сынамі, якія пасля раскаяліся ў сваім учынку і абвесцілі табу на забойства і інцэст. Забіты бацька стаў татэмным зверам, на паяданне якога была уведзена забарона, а перыядычнае парушэнне гэтай забароны падчас рытуальных святаў служыла крыніцай перыядычнага напаміну пра цяжару здзейсненага злачынства. Падобны напамін пра фігуру забітага бацькі паслужыла ў далейшым падставай для з'яўлення фігуры Бога, г.зн. стаў крыніцай не проста фарміравання прымітыўных формаў татэмізму, але і развітых рэлігійных формаў.

Вучань Фрэйда, Карл Густаў Юнг (1875-1961), шмат у чым пераасэнсавалі погляды свайго, адмовіўшыся ад залішняй засяроджанасці на праблемах фарміравання сэксуальнасці і зрабіўшы акцэнт на наяўнасць нейкіх сюжэтаў, універсальных для ўсіх тыпаў культур і перадаючыхся на падсвядомым узроўні. Гэтыя сюжэты, якія ляжаць у аснове любой рэлігіі, Юнг назваў архетыпамі.

Сацыялагічная канцэпцыя (Э. Дзюркгейм).

Французская сацыёлаг Эміль Дзюркгейм (1858-1917) стаў адным з самых знакамітых даследчыкаў рэлігіі ў XX ст., а яго праца

«Элементарныя формы рэлігійнага жыцця» (1912) да гэтага часу з'яўляецца класічным працай па гісторыі рэлігіі.

Зыходным пунктам разважанняў Дзюркгейма выступае тэзіс аб сацыяльным характары рэлігіі, які і прадвызначыў спецыфіку яго даследавання. У адрозненне ад сваіх папярэднікаў – прыхільнікаў эвалюцыйнай тэорыі развіцця рэлігіі – французскі вучоны, хоць і спрабаваў ўлавіць храналагічную ўзаемасувязь паміж рознымі формамі рэлігійнасці, але ставіў перад сабой зусім іншую задачу. Інакш кажучы, Дзюркгейм спрабуе вызначыць тыя сацыяльныя ўмовы, якія і ствараюць своеасаблівасць рэлігійных формаў, вызначаюць значэнне рэлігіі для грамадства ў цэлым або асобных сацыяльных груп. Асноўнай функцыяй рэлігіі, на яго думку, з'яўляецца забеспячэнне сацыяльнай інтэграцыі, г.зн. згуртаванасці грамадства, што і служыць асноўнай прычынай ўзнікнення рэлігіі ў яе самой прымітыўнай форме – татэмізма.

Структуралізм (К. Леві-Строс, Ж. Дзюмезіль).

Апошнім з ліку асноўных падыходаў да даследавання рэлігіі сфармаваўся структуралістыцкі падыход, прынцыпы якога былі сфармуляваны ў 1940- х гг. у працах французскіх антрапологаў Клода Леві-Строса (1908-1990) і Жоржа Дзюмезіля (1898-1986). Ключавым паняццем структуралістыцкага падыходу з'яўляецца паняцце структуры. Так, Леві-Строс бачыў ва ўсіх сферах чалавечага жыцця – ад мовы да сістэм сваяцтва – панаванне аднолькавых прынцыпаў структуравання, якія застаюцца нязменнымі і будуць на апазіцыі «сырое - варанае», «жывое - мёртвае», «старое - новае», «верх – ніз» і г.д. (г.зн. бінарнай сістэме). Падобная структура можа не усведамляцца самім чалавекам, таму неабходны бесстаронні погляд даследчыка, здольнага вылучыць у забытанай карціне сацыяльнай жыцця базавыя сувязі.

3. Рысы рэлігіі.

Рэлігія як культурны феномен валодае шэрагам прыкмет:

1. Вераванні або веравучэнне - вусныя або пісьмовыя паданні, міфы і легенды аб боскіх сілах і істотах. Ідэя звышнатуральнай істоты складае ядро вераванняў. Вераванні сістэматызуюцца і асэнсоўваюцца ў тэалагічных працах і па каналах пропаведзі, зносін, навучання і выхавання пранікаюць у штодзённую свядомасць прыхільнікаў рэлігіі.

2. Своеасаблівае паводзіны і ўзаемаадносіны паміж вернікамі. Важна адзначыць, што паводзіны вернікаў шмат у чым абумоўлены і свецкім жыццём. Ступень уплыву мірскіх паводзін залежыць не толькі ад спецыфікі веры, але і ад ступені і глыбіні самой веры. Часам рэлігійныя патрабаванні даходзяць да поўнай ізаляцыі ад іншаверцаў і атэістаў.

3. Наяўнасць культуры. Культ – гэта разнастайныя, асвячоныя канонамі спецыфічныя формы пакланення Богу і іншым рэлігійным святыням: цырымоніі, малебны, абрады, рытуалы і г.д. Культавыя рытуалы

выконваюць для вернікаў функцыю суб'ектыўнай сувязі з Богам. Культ сімвалічны і сакральны. Культ патрабуе дакладнага выканання.

4. Функцыянаванне рэлігійных арганізацый. Рэлігія – інстытулізаванае ўтварэнне, прадстаўленае Царквой. Царква – культурае аб'яднанне адзінаверцаў падзеленае на духавенства і вернікаў. Цэрквы як правіла з'яўляюцца афіцыйна прызнанымі, а часам дзяржаўнымі ўстановамі. Гістарычна царква вырасла з інстытута жрэцтва. Царква пабудавана па іерархічным прыкмеце супадпарадкавання, пры якім ніжэйшыя чыны павінны падпарадкоўвацца вышэйшым.

5 . Рэлігія надзелена асаблівым прызначэннем ў культуры.

4. Функцыі рэлігіі.

Асноўныя функцыі рэлігіі.

Светапоглядная – рэлігія, па сцвярджэннях вернікаў, нападняе іх жыцця нейкім асаблівым значэннем і сэнсам .

Кампенсатарная, або суцыяльна-псіхатэрапеўтычная, таксама звязаная з яе светапогляднай функцыяй і абрадавай часткай: сутнасць яе складаецца ў магчымасці рэлігіі кампенсаваць чалавеку яго залежнасць ад прыродных і сацыяльных катаклізмаў, выдаляць адчуванні ўласнай немачы, цяжкія перажыванні асабістых няўдач, крыўд і цяжару, страху перад смерцю.

Камунікатыўная – зносіны вернікаў паміж сабой, зносіны з багамі, анёламі (духамі), душамі памерлых, святымі, якія выступаюць як ідэальныя пасярэднікі ў штодзённым бытавым жыцці і ў зносінах паміж людзьмі. Зносіны ажыццяўляюцца, у тым ліку, і ў абрадавай дзейнасці.

Рэгулятыўная – ўсведамленне індывідам прызнання пэўных каштоўнасных устаноў і маральных нормаў, якія выпрацоўваюцца ў кожнай рэлігійнай традыцыі і выступаюць своеасаблівай праграмай паводзін людзей.

Інтэгратыўная – дазваляе людзям ўсведамляць сябе як адзіную рэлігійную супольнасць, змацаваную агульнымі каштоўнасцямі і мэтамі, дае чалавеку магчымасць самавызначыцца ў грамадскай сістэме, у якой маюцца такія ж погляды , каштоўнасці і вераванні .

Палітычная – лідэры розных супольнасцяў і дзяржаў выкарыстоўваюць рэлігію для тлумачэння сваіх дзеянняў, згуртавання альбо падзелу людзей па рэлігійнай прыналежнасці ў палітычных мэтах.

Культурная – рэлігія ўздзейнічае на распаўсюд культуры групы – носьбіта (пісьменнасць, іканапіс, музыка, этыкет, мараль, філасофія і т. п.).

Дэзінтэгруючая – рэлігія можа быць выкарыстана для раз'яднання людзей, для распальвання варожасці і нават войнаў паміж рознымі рэлігіямі і веравызнаннямі, а таксама ўнутры самой рэлігійнай групы.

5. Класіфікацыя рэлігій.

Класіфікацыя рэлігій.

Па тэрытарыяльна-этнічнай прыкмеце рэлігіі падзяляюцца на племянныя, нацыянальна-тэрытарыяльныя і сусветныя. Племянныя рэлігіі звычайна вельмі абмежаваныя тэрытарыяльна і па сутнасці прадстаўлены традыцыйнымі народнымі вераваннямі. Нацыянальна-тэрытарыяльныя рэлігіі належаць аднаму народу (іудаізм) або некалькім, блізкім адзін аднаму этнасам (індуізм). Сусветныя рэлігіі маюць вялікую вялікую колькасць прыхільнікаў у розных частках свету. Сусветнымі рэлігіямі з'яўляюцца хрысціянства, іслам і будызм. Можна адзначыць, што іслам першапачаткова быў нацыянальнай рэлігіяй арабаў, але ўсяго за некалькі дзесяцігоддзяў стаў сусветнай рэлігіяй, заваяваўшы прастору ад Атлантычнага акіяна да Індыі.

Па колькасці багоў рэлігіі падзяляюцца на монатэістычныя і політэістычным. У монатэістычных рэлігіях маецца толькі адзін Бог. Да іх адносяцца хрысціянства, іслам, іудаізм і сікхізм. Політэістычным рэлігіямі з'яўляюцца паганскія вераванні, у іх пакланяюцца вялікай колькасці багоў, бостваў і духаў.

2. Раннія формы рэлігійных вераванняў

План

1. Татэмізм.
2. Фетышызм.
3. Культ продкаў.
4. Амінізм.
5. Шаманізм.
6. Магія.

Літаратура

1. Л.Леви-Брюль. Первобытное мышление. М: Изд-во МГУ, 1980.
2. Токарев С.А. Ранние формы религии. М.: Политиздат, 1990.
3. Фрезер Дж.Дж. Золотая ветвь. М.: Политиздат. 1980.

Рэлігіі першабытнага грамадства вельмі разнастайныя. Адною з самых старажытных формаў рэлігіі лічыцца татэмізм. Аб сутнасці татэмізму вядуцца дыскусіі. Адно тэорыі разглядаюць татэмізм у якасці сродку арганізацыі грамадства, іншыя мяркуюць, што ён быў спробай першабытнага чалавека класіфікаваць рэчы і з'явы. У найбольш агульным выглядзе татэмізм – гэта вера ў таямнічую роднасную сувязь паміж групай людзей і пэўным відам раслін, жывёл або з'яў прыроды. Такое расліна ці жывёла з'яўлялася татэмам дадзенай групы людзей. Члены групы, татэмам якой быў, напрыклад, мядзведзь, лічылі сябе мядзведзямі, а мядзведзяў – членамі сваёй групы. Татэм – сімвал, пазначэнне адзінства. Татэмістычныя ўяўленні абумоўліваюць пэўныя адносіны паміж людзьмі. Яны дзеляцца на “сваіх” і “чужых”, і разам з гэтым падзелам вызначаецца, што можна, а чаго нельга рабіць. Мяса “свайго” татэма нельга ўжываць у ежу.

З татэмам звязана паняцце табу – забароненага, таго, што лічыцца святым. Калі на першым этапе, хутчэй за ўсё, забароны атрымлівалі тое ці іншае лагічнае тлумачэнне, то з часам гэта тлумачэнне становілася ўсё больш містычным. Татэмныя правілы трансфармаваліся, ускладняліся, выяўляліся на новых узроўнях. Так, малюнак старажытнаегіпецкіх багоў у выглядзе істот з целам чалавека і галавой жывёльнага кажа пра моцны ўплыў татэмізму ў Старажытным Егіпце.

Уплыў татэмізму можна выявіць і ў звычаях старажытных народаў, якія мелі ўжо даволі развітыя ўяўленні аб звышнатуральным свеце. У скіфаў існаваў такі звычай: калі хто-небудзь быў пакрыўджаны чалавекам, з якім ён не мог расправіцца ўласнымі сіламі, то ён заклікаў на дапамогу сваіх сяброў. Пры гэтым выконваўся асаблівы рытуал: пацярпелы прыносіў у ахвяру вала, разрэзаў мяса на часткі і, зварыўшы іх, раскладваў па зямлі скуру, на якую сядзеў, заклаўшы рукі за спіну (як звязаныя). Гэта служыла знакам настойлівай просьбы аб дапамозе. Пакуль чалавек сядзеў

такім чынам на скуры, акружаны кавалкамі мяса, яго сябры і сваякі і ўсе жадаючыя яму дапамагчы бралі ў рукі па кавалку мяса. Пры гэтым яны, становячыся правай нагой на скуру, абяцалі аказаць садзейнічанне ў помсце тым ці іншым спосабам. Гэта абяцанне на скуры ахвярнай жывёлы прыраўноўвалася да клятвы.

Вельмі рана паўстаў у першабытным грамадстве фетышызм – шанаванне неадушаўлёных матэрыяльных прадметаў, якія нібыта валодаюць звышнатуральнымі ўласцівасцямі. Прадметы маглі ўяўляць як самастойную звышнатуральную істоту, як пастаянна або часова з’яўляецца месцам жыхарства боства. Найбольш старажытнымі фетышамі з’яўляюцца прыродныя аб’екты – незвычайнай формы скалы, камяні, дрэвы. Да гэтага часу ў даліне Барадзі, каля Дамаска, існуе дубовы гай, званая “месцам пажаданняў”. У мэтах выканання пажаданняў, выказаных у гэтым гаі над спецыяльна прынесеным гарлачом, адзін раз у годзе паломнікі накіроўваюцца ў гай і дзякуюць яму з дапамогай разбівання іншага збана. Святыя гаі існуюць амаль ва ўсіх народаў свету. У літаратуры апісаны старажытны дуб непадалёк ад Бейрута. Людзі вешаюць на яго абрэзкі свайго адзення, мяркуючы, што гэта вылечыць іх ад хвароб. Адзін з каранёў ўтварае над зямлёй дугу, і людзі, якія пакутуюць ад рэўматызму, прапаўзалі пад ёй, спадзеючыся на вылячэнне. Цяжарныя жанчыны робяць тое ж самае ў надзеі на лёгкія роды. У пэўны дзень года мужчыны і жанчыны асобна адзін ад аднаго ўсю ноч спяваюць і танчаць пад гэтым дрэвам. Легенда кажа, што ў аднаго скептыка, які рызыкнуў адсекчы галінку гэтага дуба, адсохла рука – у вачах вернікаў гэта лепшае пацвярджэнне святасці дрэва.

Услед за прыроднымі фетышы з’явіліся фетышы, вырабленыя рукамі чалавека. Матэрыялам для іх служылі зноў жа нязвычайнай формы камяні, галіны, у якіх фантазія мастака чытала той ці іншы вобраз. Фетыш мог адлюстроўваць звышнатуральнае істота цалкам. Тады ён набываў форму ідала, статуі. Фетыш мог адлюстроўваць толькі асобную частку бажаства, якая, на думку веруючага ў яго чалавека, служыла для пэўнай, неабходнай чалавеку мэты. Калі ад боства патрабаваўся пастаянны кантроль за цягам чалавечага жыцця, то фетыш мог набыць форму “усёвідучага, нядрэмнага вока”. Калі патрабавалася дзейсная абарона ад пошасцяў, то для гэтай мэты мог падысці, напрыклад, кіпцюр драпежнай жывёлы, якая атаясамлівалася з боствам. Паступова фетышы-фрагменты набылі выгляд і функцыі абярэгаў, талісманаў.

Культ продкаў характэрны для развітога родавага ладу, у першую чаргу для бацькоўскага роду. Адгалоскі гэтага культу захоўваліся ў рэлігійных уяўленнях аж да з’яўлення сусветных рэлігій, у якіх яны існуюць у якасці значна трансфармаваны памінальных абрадаў.

Самакатаванне з нагоды смерці блізкага чалавека было шырока распаўсюджанае ў плямёнах індзейцаў Паўночнай Амерыкі. Команчы забівалі і закопвалі коней памерлага, каб ён мог на іх з’ехаць у “зямлю шчаслівага палявання”, спальвалі ўсе яго найбольш каштоўныя рэчы, каб

сустрэць нябожчыка на тым свеце. Команчы-мужчыны абстрыгалі ўласныя валасы, і грывы і хвасты сваіх коней, рабілі сабе розныя раненні. Найбольшая сістэматычнасць і суровасць самакатаванняў назіралася ў першабытных насельнікаў Аўстраліі. Удавец аплакваў сваю жонку на працягу трох месяцаў, кожную ноч раздзіраў свой твар пазногцямі да крыві, робячы сабе на грудзях апёкі падпаленым кавалкам кары. Жалобу ўдавы па мужу працягваўся дванаццаць месяцаў: яна зразала да каранёў валасы на галаве, прыпальвала сцягна гарачым попелам.

На думку некаторых даследчыкаў, культ продкаў – найбольш ранняя форма рэлігіі, аказала на чалавецтва самы глыбокі ўплыў. Да гэтага часу звычай, звязаны з пахаваннем і памінаннем памерлых, у найменшай ступені схільныя мадэрнізацыі, якую адчуваюць на сабе іншыя рэлігійныя рытуалы (хрэсьбіны, вяселлі).

Анімізм, гэта значыць вера ў духаў і душу або ўсеагульную адухоўленасць прыроды, непарыўна звязана з усімі вышэйзгаданымі элементарнымі формамі рэлігійнага жыцця. Аніматызм. Па вялікім рахунку, татэмізм і фетышызм, культ продкаў і культ прыроды магчымыя толькі пры адушаўлёную усяго навакольнага, надзяленні ўсяго існага розумам і пачуццямі. Анімізм ў больш раннім варыянце засяляе духамі ўвесь навакольны свет, усе прадметы і з'явы прыроды маюць сваю душу. Анімізм ў больш познім варыянце прадугледжвае існаванне не толькі асобных душ прадметаў, але і наяўнасць адзінай душы. Такім чынам, аказваецца, што анімізм – гэта падмурак любой рэлігіі, яе цэментуе элемент, які да гэтага часу існуе ў развітых рэлігіях.

Шаманізм. Людзі, якія з'яўляюцца прыхільнікамі шаманізму, лічаць, што шаманамі нараджаюцца. Пры гэтым ужо пры нараджэнні ў дзіцяці выяўляюцца нейкія незвычайныя якасці. Напрыклад, дзіўныя радзімыя плямы, шэсць пальцаў на руках або нагах. Да пэўнага ўзросту паводзіны гэтага дзіцяці не моцна адрозніваецца ад паводзінаў іншых дзяцей. Але на мяжы дзіцячага і падлеткавага ўзросту некаторыя з такіх дзяцей перажываюць “шаманскую хваробу”. Пасля гэтай хваробы чалавек можа камлаць, гэта значыць мець зносіны з духамі, пранікаць у іншыя светы. Вернікі расцэньваюць гэты этап у жыцці шамана як смерць для гэтага свету, “другое нараджэнне” для служэння духам. Сучасныя навуковыя даследаванні дазваляюць казаць аб тым, што “хвароба шамана” звязаная з абуджэннем тых слаёў псіхікі, якія былі генетычна закладзены (або фармаваліся) як паталагічныя. Пры гэтым адзначаецца, што стан шаманскага экстазу блізка да псіхопаталогіі, але не тоесна яму. Адбываецца нешта блізкае да псіхопатычных дэпрэсіі і шызафрэнніі. Але дзякуючы сваёй волі шаман здольны выйсці з цяжкага псіхічнага перажывання, тады як псіхічна хворы чалавек не ў стане аб'яднаць розныя “элементы” сваёй асобы.

Магія – уяўнае мастацтва або ўменне ўплываць на навакольны свет з дапамогай нейкіх маніпуляцый. Круг магічных маніпуляцый вельмі шырокі: гэта могуць быць словы (замовы, малітвы), прадметы (амулеты,

абярэгі), пісьмёны і розныя дзеянні. Да цяперашняга часу апісаны і сістэматызаваны многія тысячы чараўнічых абрадаў і цырымоній, вядомых розныя часы ў розных народаў.

Магічныя прыёмы адрозніваюцца па наступных прыкметах: а) па ступені складанасці; б) па агульнай накіраванасці; в) па псіхалагічным механізме ўздзеяння; г) па мэтавым прызначэнні.

Па ступені складанасці магічныя прыёмы падпадзяляюцца на індывідуальныя магічныя дзеянні, індывідуальныя або групавыя магічныя абрады, калектыўную магічную цырымонію. Індывідуальнае магічнае дзеянне: напрыклад, чалавек верыць, што перабягаючая дарогу чорная котка прыносіць няшчасце; каб засцерагчыся ад бяды, ён здзяйсняе магічнае дзеянне – плюе тры разы праз левае плячо (за якім, па павер'ях, у чалавека сядзіць чорт, адказны за ўсе дрэннае). Індывідуальныя або групавыя магічныя абрады адрозніваюцца большай складанасцю, прадстаўляючы сабой сістэму пэўных дзеянняў. Лічыцца, што ў магічным абрадзе асобныя дзеянні павінны адбывацца ў вызначаным парадку, з дакладным выкананнем пэўных умоў. Такія, напрыклад, прыёмы так званай лячэбнай магіі. Вось магічны абрады лячэння ад туберкулёзу лёгкіх: хворага купаюць у вадзе, зачэрпанай з трох калодзежаў, настоеныя на смецці з трох хат і моха з трох стрэхаў. Калектыўная магічная цырымонія ў абавязковыя правілы яе правядзення ўводзіць не толькі патрабаванні да падрыхтоўкі, але і ўказанні пра час правядзення, вонкавым выглядзе і складзе ўдзельнікаў, якія вымаўляюць замовы і іншым. Напрыклад, каб не дапусціць у вёску эпідэмію чумы або халеры, у рускай традыцыі існаваў асобны цырымонія: апоўначы голыя сталыя жанчыны з галашэннем і загаворамі абпахвалі сахой ці плугам ўсю акружнасць паселішча.

У залежнасці ад агульнай кіраванасці адрозніваюць агрэсіўныя і абарончыя тыпы магіі. Да першых адносяцца: 1) кантактная магія – магічная сіла перадаецца або надаецца чалавеку шляхам непасрэднага ўзаемадзеяння з носьбітам магічнай сілы (нашэнне талісманаў, ужыванне зёлак і г.д.); 2) ініцыяльная магія – з прычыны недасягальнасці аб'екта пры магічнай маніпуляцыі здзяйсняецца толькі пачатак жаданага дзеяння, а сканчванне яго ўскладаецца на магічную сілу; 3) парцыяльная магія – магічныя маніпуляцыі вырабляюцца з часткай аб'екта або з яго заменнікам (часткай адзення, валасамі, абрэзанымі пазногцямі і т. п.);

4) імітатыўная магія – вядзьмарства вырабляецца над малюнкам або падабенствам аб'екта (фатаграфіяй, малюнкам, фігуркай з воску або іншага матэрыялу).

Да ахоўных (прафілактычных) тыпаў магіі адносяцца: 1) адгонная (апатрапеічная) магія – нашэнне амулетаў; 2) ачышчальная (катартычная) магія – рытуальныя абмыванні і абкурванні і г.д. Па мэтавым прызначэнні магічныя прыёмы падпадзяляюцца на лячэбную, шкоднасную (чорную), ваенную, любоўную, прамысловую, земляробскую, жывёлагадоўчых магію і г. д.

Варажба. Уступаючы ў ілюзорныя адносіны з светам духаў, чалавек заўсёды хацеў заглядзе даведацца пра вынікі свайго звароту да іх. Гэта жаданне (даведацца пра сваю будучыню) не знікае ў людзей да гэтага часу. Менавіта таму і ў нашы дні жыве і квітнее мантыка – уяўнае мастацтва адгадвання сучаснасці і будучыні. Існуючыя ў розных народаў незлічоных разнастайныя спосабы варажбы класіфікуюцца ў спецыяльнай літаратуры па двух фармальна-тыпалагічных прыкметах: варажба па “знешніх рысах” і варажба па “ўнутранаму прасвятленню”.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМ. Ф. СКОРИНЫ

Неакульты 2-й паловы XX – пачатку XXI ст.

План

1. Нетрадыцыйныя культуры.
2. Класіфікацыя неакультаў.
3. Грамадства “Свядомасць Крышны”.
4. Трансцэндэнтная медытацыя.
5. Саенталогія.
6. Характэрныя рысы неакультаў.

Літаратура

1. Рэлігіеведение: Учеб.пос. / Пад рэд. И.Н.Яблокова. М., 1998.
2. Радугин А.А. Введение в религиоведение: Теория, история и современные религии: Курс лекций. М., 1996.
3. Неокультурные объединения в Беларуси. Мн., 1999.

Неакульты можна вызначыць як сімбіёз асобных ідэй, уяўленняў і культавых патрабаванняў, запазычаных з розных рэлігій і іх плыняў, прыстасаваны да новых умоў сацыяльна-эканамічнага і навукова-тэхнічнага развіцця грамадства XX стагоддзя. У выніку атрымліваецца складанае духоўнае ўтварэнне, штучнае спляценне і змешванне розна тыповых, супярэчлівых складнікаў – рацыянальнага і ірацыянальнага, навуковага і псеўданавуковага, рэлігійнага і псеўдарэлігійнага, рэальнага і містычнага. Культывы бок адрозніваецца складанай сістэмай мэтанакіраванага ўздзеяння на псіхіку празелітаў, якая змяняе іх свядомасць, ўрываецца ў вобласць падсвядомасці. Галоўную ролю ў неакультых займае іх заснавальнік – “прарок”, “гуру”, “настаўнік”. У асноўным – гэта псеўдарэлігійнай вучэнні, якія толькі эксплуатауюць ідэй, вобразы традыцыйных рэлігій, ўплеценныя ў псеўданавуковыя вучэнні ў навукавай ўпакоўцы (тэрміналогіі), якія “абгрунтоўваюць” праўдзівасць самых старажытных ідэй неўміручасці душы, канца свету і г.д.

Нетрадыцыйныя культуры (неакульты) або рэлігіі ўзнікаюць у другой палове XX ст. (вялікая частка – ў 1950-60 гг. у ЗША, затым – распаўсюджванне па ўсім свеце). Прычыны: падзенне аўтарытэту традыцыйных рэлігій (заныпад даверу царквы, пераацэнка рэлігійных каштоўнасцяў, звязаная з панаваннем навукі і тэхнікі, крызісам духоўнасці і філасофіі), светапоглядны вакуум. “Моладзевыя рэлігіі” – арыентацыя на людзей ад 18 да 25 гадоў. Стварэнне сацыяльных сетак – медыцынскіх, спартыўных, адукацыйных і інш. Многія рысы – з традыцыйных рэлігій. Асноўныя асаблівасці:

1. Харызматычнасць. Лідар з «унікальным» дарам. Вернікі далучаюцца да яго дару праз унушэнне.

2. Калектыўнасць: агульныя малітвы, ліквідацыя прыватнага жыцця, абшчына (“сям’я”, “камуна”, для якой лідар – “бацька”). Патрабаванне абсалютнай адданасці і поўнай самааддачы.

3. Рэгламентацыя. Лідар усталёўвае правілы, абавязковыя для ўсіх, не абавязкова для яго. Ізаляцыя (сыход ад свету), адмова ад маёмасці, палітычнага ўдзелу і інш татальны кантроль – таталітарныя секты. Выкарыстанне тэхнік псіхалагічнай маніпуляцыі.

4. Эсхаталагічнасць. Чаканне канца свету, спроба яго наблізіць – дэструктыўныя секты (масавыя забойствы або самагубства).

5. Сінкрэтызм. Сінтэз элементаў розных рэлігій, філасофіі і навукі. Усю разнастайнасць новых культаў і рухаў можна ўмоўна падзяліць на некалькі груп.

1. Неаарыенталісцкія культуры: “Таварыства Свядомасці Крышны”, “Ціхаакіянскі дзэн-будыйскі цэнтр”, “Місія Боскага сьвятла”, “Трансцэндэнтальная медытацыя” і інш. Неаарыенталісцкія культуры паходзяць з Усходу, часцей за ўсё, мадэрнізуючы розныя варыянты індуізму, будызму. Неаіндуісцкія і неабудыйскія вучэнні прапануюць містычны шлях вызвалення (мокша) – абуджэнне ў чалавеку іманентнага боскага пачатку. Усё існае ілюзорна, за ім схаваная сапраўдная чароўная прырода, якая гарманічная і справядлівая. Задача складаецца ў тым, каб, выкарыстоўваючы розныя спосабы медытацыі, зліцца з гэтай сапраўднай прыродай. Працэс медытацыі (роздум, сузіранне, ўнутранае засяроджванне, адхіленне ад навакольнага прыроды) уключае вымаўленне мантр – спецыяльных слоў ці спалучэнняў гукаў, якім надаецца містычны сэнс. Веравучыцельныя асаблівасці адыходзяць на задні план, на перадні план выступае прытрымліванне сапраўднаму шляху.

2. Неахрысціянскія аб’яднанні – гэта “Царква аб’яднання”, “Сям’я Дзяцей Бога” і інш. Для гэтых культаў характэрны сінкрэтызм хрысціянскай рэлігіі з элементамі ўсходніх рэлігій, месіянізма, надзяленне кіраўніка статусам пасланца Бога, які паведамляе новае адкрыццё, вышэйшыя маральныя прадпісанні.

3. Сайенталагічны кірунак ўтвараюць “Царква саенталогіі”, “касмічныя рэлігіі” і інш. У гэтых культах аб’яўляецца навуковасць вучэнняў, містычнае значэнне ўздзеяння нейкіх невядомых і таямнічых вышэйшых рэальнасцяў і фактаў на чалавека.

4. Новая магія, спірытызм. Разам з захаванымі традыцыйнымі калдунамі, шаманамі, варажбіты ўсё большы аўтарытэт атрымліваюць новыя магічныя вучэнні і інстытуты, якія злучаюць гледжанні і практыкі ўсходніх і заходніх, старажытных і сучасных традыцый, а таксама спантанную творчасць новых ведзьмакоў, варажбітоў. Да такіх плыням можна аднесці, напрыклад, вучэнне Карласа Кастанеды, заснаванае на міфалогіі мексіканскіх індзейцаў. Значнае распаўсюджванне атрымалі спірытычныя рухі, што пачаліся яшчэ ў XIX ст. ў Еўропе і Паўночнай Амерыцы, якія практыкуюць зносіны з душамі памерлых.

5. “Сатанінскія» групы”. Сатанінскія культы ўзвялічваюць зло і гвалт, прапаведуюць зносіны з містычнымі крыніцамі зла – дэманамі, сатаной і інш. “Таварыства Сатаны”, напрыклад, абвяшчае сябе свядомым носбітам зла і антыподам хрысціянства. Паміж гэтымі групамі культураў ня дакладных межаў, дзяленне вельмі ўмоўна.

Але што важна мець на ўвазе, што ў цэлым гэта сінкрэтычныя, эклектычныя культы. Звяртае на сябе ўвагу экстравагантнасць знешняга выгляду і культавай практыкі паслядоўнікаў многіх неакультуў, у іх на першы план вылучаецца эмацыйна-псіхалагічны бок культуры.

Сучасны духоўны пошук праяўляе сябе на ўсіх кантынентах у разнастайных формах. Хуткае распаўсюджванне нетрадыцыйнай рэлігійнасці, з аднаго боку, выклікае нападкі і крытыку, з другога – знаходзіць немалы лік паслядоўнікаў і прыхільнікаў. Літаральна з нічога вакол прарока, яшчэ ўчора нікому не вядомага, узнікаюць найбуйнейшыя рэлігійныя цэнтры. Цяпер з сусветнымі рэлігіямі – хрысціянствам, ісламам і будызмам – суседнічаюць каля 30 тыс. іншых рэлігійных вучэнняў і культуў. Без звестак аб новых рэлігія уяўленне аб духоўных пошуках чалавецтва было б няпоўным.

Сярод так званых «новых» рэлігій вылучаецца Таварыства «Свядомасць Крышны» (вайшнавы). Вайшнавізм – гэта адзін з двух асноўных кірункаў у індуізме. Ён грунтуецца на глыбокай пашане Крышны (Вішну) як вышэйшай асобы Бога. Вучэнне вайшнаваў грунтуецца на старажытных тэкстах індуізму – Ведах, дакладней, іх часткі, якая апісвае духоўнае быццё чалавека. Сутнасць гэтага вучэння выкладзена ў такіх класічных пісаньнях, як Бхагавад-гіта, Шримад Бхагавата (Бхагавата Пурана). “Бхагавад-гіта” з’яўляецца свайго роду “бібліяй” вайшнаваў. У перакладзе з санскрыту назву “Бхагавад-гіта” азначае “Песьня Бога”. Гіта ўяўляе сабой дыялог паміж Крышна – Вярхоўнай Боскай Асобай, і Арджуна, яго блізім сябрам і вучнем, перад пачаткам бітвы на поле Курукшэтра, якая адбылася больш за 5 тыс. гадоў таму. Бхагавад-гіта – гэта філасофскі трактат, які змяшчае аналіз пяці асноўных прадметаў пазнання: практыкі – матэрыяльнага свету, калы – вечнага часу, кармы – дзейнасці, джывы – жывой істоты і Бхагаван – Вышэйшай Боскай Асобы. У рамках гэтых пяці тэм разглядаюцца: пытанні свядомасці і звышсвядомасці, ёга, сусветная форма, восем першаэлементаў матэрыі, ідэальны лад грамадства, разнавіднасці веры, розныя філасофскія і эмпірычныя сістэмы, якасці асобы, прырода Абсалюту і шляхі яго дасягненні. Цэнтральнае месца ў традыцыі свядомасці Крышны займае бхакці (шлях адданага служэння Богу). Мэта бхакці – абудзіць у чалавеку чыстую першапачатковую любоў да Бога, што, паводле вучэння Ведаў, з’яўляецца крытэрыем сапраўднай рэлігіі.

Вайшнаўская традыцыя сцвярджае: мы – не матэрыяльныя целы, а душы, духоўныя часціцы, звязаныя адзін з адным праз Крышну, адзінага Вышэйшага бацьку. Крышна – вечны, усюдысны, усемагутны і ўсепрывабліваючы Бог, той самы Бог, пра які гавораць усе асноўныя

святыя пісанні свету. Ён – той, хто дае жыццё, бацька ўсіх жывых істот і крыніца энергіі, які падтрымлівае Сусвет. Наша жыццё не спыняецца са смерцю цела, індывідуальнасць захоўваецца і пасля смерці. Пытанне толькі ў тым, а ці зможам распарадзіцца дадзенай нам свабодай выбару, ці пачнём служыць Вярхоўнаму Госпаду з любоўю і адданасцю.

На працягу сваёй шматтысячагадовай гісторыі “бхакці” то згасала, то ізноў знаходзіла ўсеагульную папулярнасць. Так адбылося, у прыватнасці, у XV ст., калі бхакці прапаведаваў знакаміты рэлігійны дзеяч Індыі Шры Чайтанья (1486-1534), паслядоўны змагар супраць каставай сістэмы і прыгнёту жанчын. Справу Чайтанья працягвалі многія мысляры, але асаблівую ролю ў лёсе вайшнаізма сыграў А.Ч. Бхакціведанта Свамі Прабхупада (1896-1977), дзякуючы якому і пачаўся масавы рух за адраджэнне ведычнай культуры на Захадзе. Выконваючы старажытныя індыйскія рэлігійныя традыцыі чатырох этапаў жыццёвага шляху, Бхакціведанта Свамі паступова пакінуў сямейныя абавязкі, прысвяціўшы увесь свой час навуковай і літаратурнай дзейнасці, а ў 1959 г. ва ўзросце 63 гадоў прыняў саньясу – зарок адрачэння ад свету – і атрымаў тытул свамі (той, хто авалодаў розумам і пачуццямі). Прабхупада унёс выдатны ўклад у даследаванне і папулярызаванне Ведаў – яго цяру належаць у агульнай складанасці звыш васьмідзясяці перакладаў з санскрыту і падрабязных каментароў да іх, трактатаў і манаграфій.

Міжнароднае Таварыства Свядомасці Крышны (МОСК) як місіянерскі рух, правапераемнік вайшнавскай культуры, было зарэгістравана ў 1966 г. у Нью-Ёрку, праз год пасля прыезду туды Шрылы Прабхупады. На думку спецыялістаў, у Прабхупады атрымалася цалкам захаваць высокі стандарт рэлігійных прынцыпаў вайшнаўскай культуры. Таварыства Свядомасці Крышны ставіць сваёй мэтай адухаўленне чалавечага жыцця, узвышэнне свядомасці людзей. Выступаючы за адраджэнне духоўнасці ў грамадстве, яно заклікана адначасова павысіць яго дабрабыт шляхам выканання прадпісанняў Ведаў, найстаражытнай крыніцы духоўных і матэрыяльных ведаў. Вайшnavы перакананыя, што прытрымліванне рэлігійных прынцыпаў можа змяніць твар грамадства да лепшага, пазбавіць чалавецтва ад гвалту, карупцыі і хлусні. Члены Таварыства Свядомасці Крышны імкнуцца даць прыклад такога альтэрнатыўнага ладу жыцця. Яны лічаць, што свядомасць Крышны – гэта не проста рэлігія, а лад жыцця са сваім духоўным этыкетам. Усе вайшnavы – вегетарыянцы. Вайшnavы ядуць толькі тое, што спачатку было паднесена Крышне, выказваючы тым самым сваю адданасць Богу. Лад жыцця прыхільнікаў свядомасці Крышны прадугледжвае таксама строгае захаванне прынцыпаў, неабходных для чысціні духоўнага жыцця: адмова ад нячыстых прадуктаў харчавання – мяса, рыбы, яек, адурманьваючых рэчываў, уключаючы алкаголь, тытунь, гарбату і каву, палавога жыцця па-за шлюбам і азартных гульняў.

Сучасныя вайшnavы строга прытрымліваюцца традыцый сваіх духоўных папярэднікаў. Асновай рэлігійнай практыкі свядомасці Крышны

з'яўляецца вывучэнне святых пісанняў індуізму, апяванне розных ведычных гімнаў і мантр (малітваў). Найбольшую ўвагу вайшнавы надаюць мантры “Харэ Крышна, Харэ Крышна, Крышна Крышна, Харэ Харэ Харэ Рама, Харэ Рама, Рама Рама, Харэ Харэ”, якая складаецца з першапачатковых імёнаў Бога. Імя “Крышна” азначае “усепрыцягваючы”, “Рама” – “усерадуючы”, “Харэ” – гэта клічны склон ад слова “Хара”, які пазначае духоўную энергію Бога. Змест гэтай мантры такі: «О, усепрыцягваючы, усерадуючы Гасподзь, дазволь мне служыць Табе». Цяпер МОСК налічвае звыш 500 храмаў, а таксама вялікую колькасць невялікіх цэнтраў, дзе рэгулярна збіраюцца людзі, якія цікавяцца гэтай культурай.

Трансцэндэнтальная медытацыя – неіндуісцкі псіхатэрапеўтычны (медытацыйны) культ, заснаваны ў сярэдзіне 50-х гадоў індусам Махеш Прасад Варміі (1918 г.н.), якія прыняў рытуальнае імя Махарыша. Махарышы ў перакладзе з санскрыту азначае “вялікі святы” (у старажытнасці так называлі стваральнікаў эпасаў “Махабхарата” і “Рамаяна”). У пачатку 60-х гадоў у ЗША і Заходняй Еўропе распаўсюджваецца медытатывная тэхніка (асабліва сярод творчай інтэлігенцыі). Асноўная ідэя Махарышы такая: свядомасць і розум любога чалавека сілкуюцца з адзінай творчай крыніцы, якая глыбока схавана ад паўсядзённага жыцця, падобна караням дрэў. Каб дасягнуць гэтай крыніцы гармоніі і велізарнай энергіі, чалавек павінен пранікнуць у глыб сябе, здзейсніць пераход, трансцэндэнцыю – адсюль назва метаду ТМ.

Што ж перашкаджае чалавеку самастойна здзейсніць гэты пераход? Уся справа ў тым, што органы пачуццяў накіраваны выключна на аб’екты знешняга свету, з іх дапамогай нельга спасцігнуць быццё. “Толькі калі пачуццёвае ўспрыманне скончылася, можа быць дасягнута трансцэндэнтальная вобласць быцця. Да таго часу, пакуль мы ўспрымаем з дапамогай нашых органаў пачуццяў, мы знаходзімся ў галіне адноснага”, – кажа Махарышы. Ён прапануе вырашаць гэтую праблему з дапамогай мантры. Мантра – гэта спецыяльны гук або набор гукаў, які вызваляе розум ад трывог. Кожнаму з сваіх вучняў Махарышы (а пасля і настаўнікі, падрыхтаваныя па яго метадыцы) падбіраў асаблівую мантру, якая дапамагала ўвайсці ў патрэбны стан. Мантры, якія Махарышы даваў сваім вучням, былі строга індывідуальныя і не падлягалі разгалашэнню. Рабілася гэта не толькі таму, што сакрэты старажытных містычных ведаў павінны перадавацца толькі ад настаўніка да вучня. Махарышы лічыў, што калі чалавеку без папярэдняга навучання проста будзе паказана, як медытаваць, ён наўрад ці дасягне значных вынікаў і, хутчэй за ўсё, вырашыць, што медытацыя не для яго.

Махарышы Махеш прапанаваў сваім вучням спрошчаную форму мантра-ёгі, якую трэба медытаваць двойчы ў дзень па дваццаць хвілін і з дапамогай якой, не адмаўляючыся ад звыклага ладу жыцця, можна радыкальна змяніць да лепшага сваё існаванне, а пры масавым выкарыстанні ТМ – карэнным чынам палепшыць жыццё ўсяго чалавецтва.

Спецыфіка ТМ як мадэрнісцкага варыянту неаіндуізму заключалася ў дамінаванні культавай практыкі, у місіянерскай актыўнасці і спадзяванні на рэалізацыю глабальных сацыяльных утопіяў. Хоць у самой Індыі ТМ не атрымала прыкметнага распаўсюджвання, у заходніх краінах яна набыла мільёны прыхільнікаў. Асноўная прычына яе папулярнасці заключаецца ў тым, што далучэнне да ТМ было спрошчана да мяжы і зводзілася да выплаты невялікай сумы грошай, праслухоўвання кароткай лекцыі і атрымання “сакрэтнай” аднаскладовай мантры, абранай з улікам узросту і прафесіі неафіта. Лічыцца, што ТМ настройвае чалавека ў рэзананс з паўсюднай гармоніяй і аўтаматычна вядзе да шчасця. Пры гэтым няма неабходнасці прытрымлівацца патрабаванняў традыцыйнага рэлігійнага аскетызму і утаймоўваць жаданні. Распаўсюджванне ТМ ў заходніх краінах стымулявалася увагай да “навуковага” боку гэтага медытацыйнага руху, у выніку чаго было створана некалькі Універсітэтаў Махарышы, якія займаюцца таксама падрыхтоўкай інструктараў-місіянераў.

Царква саенталогіі (Міжнародная сайенталагічная Царква). Штаб-кватэра знаходзіцца ў Лос-Анджэлесе (ЗША). Заснавальнік Царквы – амерыканец Лафайет Рональд Хаббард – зарэгістраваў яе ў 1954 г. у Каліфорніі. У цяперашні час Царква існуе ў 107 краінах свету, аб’ядноўваючы 2318 суполак і місій, налічвае 13 тысяч штатных супрацоўнікаў. Гэтая арганізацыя называе сябе царквой, удакладняючы, што яна з’яўляецца “прыкладной рэлігійнай філасофіяй”. “Саенталогіі” азначае «вывучэнне ведаў», “веданне аб ведах” або “звернутая ўнутр думка”. У больш шырокім сэнсе саенталогію яе прыхільнікі вызначаюць як вывучэнне і рашэнне праблем духу і душэўнага здароўя. Асновы веравучэння саенталогіі выкладзены ў працах Л. Рона Хаббард “Дыянэтыка: сучасная навука душэўнага здароўя”, “Дынаміка жыцця”, “Навука выжывання” і многіх іншых. Дыянэтыка (літар, з дапамогай душы) – тэхналогія, якая выяўляе прычыны непажаданых адчуванняў і эмоцый, няшчасных выпадкаў, раненняў і псіхасаматычных хвароб, а таксама якая прапануе эфектыўнае вырашэнне гэтых праблем. Працэдура, якая ўжываецца ў цэнтрах дыянэтыкі, утрымлівае ў сабе элементы ўнушэння: чалавеку даюцца каманды, у тым ліку і тая, што ён не будзе падвергнуты ўплыву; яму даецца ўстаноўка на пэўныя кодавыя словы, ён заплюшчвае вочы і па камандзе “адпраўляецца” у мінулае. У канцы сеансу яго “вяртаюць”, даюць кодавую каманду на адмену гіпнозаў, аднаўляючы поўнае свядомасць шляхам рахункі да пяці і пстрычкі пальцамі. Такія працэдуры расцягваюцца на шмат сеансаў і каштуюць даволі дорага.

Асноўнае таінства ў саенталогіі - «адзіцінг» (літар, «выслухванне»), якое складаецца з шэрагу рэлігійных рытуалаў, звернутых да тэтана (дух, духоўнае істота). Мэтай адзіцінга з’яўляецца зняцце з тэтана хваравітага мінулага вопыту і арыентацыя яго як духоўнай істоты. У выніку адзіцінга нібыта ўзмацняюцца духоўнае прасвятленне чалавека і яго здольнасці. У рэшце рэшт, чалавек усведамляе сябе духоўнай асобай і набывае ўпэўненасць у бессмяротнасці, вызваліўшыся ад непажаданых бар’ераў і

грузаў, якія перашкаджаюць у выкарыстанні сваіх прыроджаных здольнасцяў і ў дасягненні шчасця і неўміручасці. У адрозненне ад рэлігій, якіх, перш за ўсё, цікавіць духоўнае жыццё чалавека, а потым ужо ідуць правілы жыцця і паводзін, саэнталогія абвяшчае, перш за ўсё, удасканаленне паводзін, і толькі тыя, хто прайшоў пільны адбор, атрымліваюць доступ у сістэму. Гэтая знаходка не пазбаўленая тонкасці: лёгка вербаваць мінакоў, пераважна бяздзейных, даючы запоўніць анкету, аналізуецца іх паводзіны. Непазбежна выяўляецца што-небудзь нядобрае: кожны чалавек некалькі дэпрэсіўны, неўраўнаважаны або няшчасны. Ён можа заплаціць любыя грошы для паляпшэння свайго душэўнага здароўя. Саэнталогія заяўляе, што ў яе ёсць дакладны навуковы сродак для кожнага выпадку, які выклікае заклапочанасць.

Чалавек, паддаючыся гэтай спакусе, уяўляе цікавасць для арганізацыі: ён можа браць квіткі на сеансы слухання і ачышчэння і шырокую сайэнталагічную літаратуру. Калі зацікаўлены чалавек адчайна шукае рашэнне сваіх праблем, ён адчувае жывы ўдзел гэтых самаўпэўненых людзей, якія выкарыстоўваюць такую навукападобных лексіку, што яе цяжка зразумець. За ўсім гэтым няма ніякага духоўнага зместу, а хутчэй камерцыйны разлік.

Сацыяльна-дэмаграфічны склад неакультуў дастаткова аднастайны, пра што сведчаць розныя матэрыялы (перыядычным друку, следчых органаў і інш.) У іх пераважае моладзь (ад 14 да 25 гадоў), а таксама частка служачых, спецыялістаў, інжынераў, навукова-тэхнічнай інтэлігенцыі, эканамістаў і інш., па розных прычынах якія шукаюць выхад з духоўна-светапогляднага тупіка ў розных варыянтах пошукаў Бога. Як відаць, у неакультуў пераважае адукаваная частка грамадства прадуктыўнага ўзросту. Гэта – не выпадковы факт, а следства рэанімацыі рэлігіі як духоўна-маральнага арыентыру.

Формы праявы рэлігійнасці, аблічча верніка вызначаюцца многімі фактарамі і не ў апошнюю чаргу неакультуў, яго зместам, характарам “ўжывання” у грамадскае і асабістае жыццё чалавека. Таму істотнае значэнне мае высвятленне характарыстык неакультуў. Пры ўсёй разнастайнасці яны маюць шмат падобных рысаў, што істотна адрознівае іх ад традыцыйных рэлігій і вызначае формы праявы рэлігійнасці.

Гэтыя рысы наступныя:

1. Калі рэлігіі захоўваюць прыхільнасць сваёй традыцыі ў дагматыцы і абрадавай практыцы, то сучасныя неакульты не маюць такой традыцыі. Характар, змест гэтых вучэнняў залежаць ад асобы стваральніка новага культу, яго фантазіі, прагматычных устаноў і ўзроўню адукаванасці.

2. Для большасці неакультуў характэрная практыка глыбокай пашаны жывому богу, г.зн. стваральніку “новай рэлігіі”. Прычым тыповым з’яўляецца самаабагаўленне, абвяшчэнне сябе тое Другім Хрыстом (Сан Мун), то Маці Божай (М. Цвигун), то пасярэднікамі, якія перадаюць людзям любоў, волю і слова чароўнай ісціны і г.д.

3. Актыўнае місіянерства – галоўная і тыповая рыса ўсёй неканфесійнай рэлігіянасці. Місіянерствам займаецца не толькі кіраўніцтва неакульту, але яно ставіцца ў абавязак і сваім паслядоўнікам. У кожным кульце распрацавана і функцыянуе сістэма прыцягнення, якая ўяўляе сабой тонкі механізм псіхалагічнай апрацоўкі (ўважлівасць, ветлівасць, паслужлівасць, абяцанні), маляўніча аформленую рэкламу, бясплатную раздачу спецыяльнай літаратуры і многае іншае.

4. Змест вучэнняў неакульту прэтэндуе на валоданне абсалютнай ісцінай у пазнанні свету, чалавека і шляхоў дазволу ўсіх праблем быцця і галоўнай з іх – здабыцця неўміручасці (выратаванне праз служэнне боству, здабыццё чароўнай сутнасці, пераўвасабленне душы і да т.п.). Своеасабліваць сучасных “новых культуў” складаецца ў тым, што яны не маюць сваёй “асобы”, гэта – псеўдарэлігійная творчасць, “сінкрэтычны сурагат” з розных рэлігій з характэрнай псеўданавуковай тэрміналогіяй і варожай скіраванасцю ў дачыненні да ведаў і асветы, навукі, прагрэсу.

5. Вучэнні і абрадавую практыку неакульту пранізвае містыка; менавіта містычнае, таямнічае, цудоўнае прыцягвае да новай рэлігіянасці моладзь у першую чаргу.

6. Усе неакульты радніць прадуманая агрэсіўна-эфектыўная сістэма ўздзеяння на чалавека з моманту “запрашэння”, сістэматычнай апрацоўкі, далучэння да новай духоўнасці да канчатковага ператварэння ў “прасветленых”.

У адрозненне ад разнастайных формаў праявы рэлігіянасці ў хрысціянскіх канфесіях для неакульту характэрна аднастайнасць. Калі хрысціянству свабода волі чалавека дазваляе самому вырашаць, як верыць, то адэпты неакульту пазбаўлены такога права выбару. Таму неакульты фармуюць і пастаўляюць адзіны тып вернікаў, які можна было б параўнаць з тыпам фанатыкаў ў хрысціянстве (вера моцная, але сляпая). Але і гэта параўнанне павярхоўнае. У рэчаіснасці гэта новы, асаблівы тып верніка. Культыст – гэта вернік, пазбаўлены ўласных перакананняў і волі. Ён мэтанакіравана ствараецца, фармуецца, “лепіцца” усёй сістэмай культавай практыкі з улікам фізіялагічнай і псіхалагічнай прыроды чалавека.

Для гэтага тыпу верніка характэрныя: 1) аднадумства, безумоўнае прыняцце дактрыны; 2) сляпое шанаванне Бога, служэнне яму; фанатычная адданасць настаўніку, гуру, лідэру-пасярэдніку, “пасланцу” боства; 3) безумоўнае выкананне патрабаванняў-прадпісанняў культу. У выніку для верніка гэта азначае страту сябе як асобы, адмова ад асабістага жыцця.

Асаблівую трывогу выклікае шырокае распаўсюджванне за гэтыя гады так званых “таталітарных сект”, “дэструктыўных” культуў. Дэструктыўныя культы (секты) – тэрмін, пад якім маюць на ўвазе любую аўтарытарную іерархічную арганізацыю (рэлігійную, палітычную, псіхатэрапеўтычную, адукацыйную або камерцыйную), якая практыкуе вярбоўку вернікаў шляхам падману і звяртаецца да кантролю свядомасці для захавання сваіх паслядоўнікаў залежнымі і пакорлівымі дактрыне і лідэрам, якія, карыстаючыся псіхалагічнай духоўнай недасведчанасцю і

неспрактыкаванасцю многіх людзей, мэтанакіравана (імкнучыся да незаконнага ўзбагачэння і незаконнай улады) падманваюць і прывязваюць іх да сябе, усяляк захоўваючы і ўзмацняючы стан недасведчанасці, неінфармаванасці і фармуючы ненатуральны, супрацьзаконны стан залежнасці ў саміх адэптаў.

Некаторыя аўтары ў дзейнасці так званых таталітарных сект бачаць пагрозу грамадству, сацыякультурнай, інфармацыйнай, палітычнай і кіраўніцкай бяспецы, а таксама свецкай сістэме адукацыі.

Дэструктыўны рэлігійны культ – іерархічная арганізацыя, лідары якой, выкарыстоўваючы метады схаванага і яўнага псіхалагічнага і фізічнага ўздзеяння, укараняюць у свядомасць пэўныя рэлігійныя ўяўленні і дамагаюцца трансфармацыі псіхікі сваіх членаў, на аснове чаго усталяваюць кантроль за іх свядомасцю, паводзінамі і ладам жыцця, што дазваляе лідэрам трымаць членаў арганізацыі ў стане залежнасці і выкарыстоўваць іх у сваіх карыслівых мэтах.

У гэтым вызначэнні асноўныя прыкметы дэструктыўнай арганізацыі лагічна ўзаемазвязаны, выцякаюць адна з адной. У вызначэнні як бы “згорнутая” логіка дзейнасці арганізацыі. Іерархічнасць арганізацыі, яе пірамідальная структура падкрэсліваюць жалезную дысцыпліну і субардынацыю ў арганізацыі. Лідэры арганізацыі – гэта, як правіла, людзі, якія валодаюць разнастайнымі метадамі ўздзеяння на псіхіку (гіпноз, унушэнне і да т.п.), добра ведаюць псіхалогію. Гэта дазваляе ім дамагацца ў сваіх членаў змененага стану свядомасці і ў гэтым стане перапраграмаваць іх псіхіку. Без гэтага яны не змогуць усталяваць кантроль над іх свядомасцю і паводзінамі. А, усталяваўшы кантроль, яны ставяць адэптаў ў стан залежнасці, маніпулюючы імі і выкарыстоўваючы па сваім меркаванні. Разгортваючы гэта вызначэнне, можна больш падрабязна прааналізаваць стадыі, формы і метады дзейнасці таталітарнай секты.

Тэхналогію дзейнасці секты можна ўмоўна разбіць на некалькі стадый, на кожнай з якіх выкарыстоўваюцца свае формы і метады працы. Першую стадыю можна назваць стадыяй вонкавай дзейнасці або знешняй вярбоўкі. Другая стадыя – стадыя ўнутранай дзейнасці з пачаткоўцамі ўжо ўнутры секты. На гэтай стадыі, вобразна кажучы, ідзе апрацоўка. Самая сур’ёзная і небяспечная – трэцяя стадыя, на якой адбываецца змяненне свядомасці, усталяванне і замацаванне кантролю над асобай, у выніку чаго адбываецца ўсталяванне залежнасці (фізічнай, псіхалагічнай).